

СОЦИАЛНАТА РОЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА (СПИСАНИЕ “ХРИСТИЯНКА” И ДИСКУРСИВНАТА СРЕДА НА РЕЛИГИОЗНИЯ РАЗМИСЪЛ ЗА БЛАГОТВОРИТЕЛНОСТТА ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)

Галина Гончарова

Настоящият текст признава отказа си от претенцията за прецизен исторически анализ на различните форми на изява и коментар на религиозно-просветната и благотворителната дейност на БПЦ от 30-те години на ХХ век. Той се стреми по-скоро към един свободен преглед на църковния печат, избирайки за отправна точка списание “Християнка”, който да представи жанровете, сюжетите, платформите, в които се мисли и говори за “социалното дело” на църквата, пренебрегвайки биографиите и точните статистики, но удържайки полето на рефлексия върху рационалното и практическото осъществяване на “човечността”, “любовта към ближния”, “братолюбивото”, “добротворството”, “самопомощта”.

През 1931 г. Съюзът на православните християнски братства в България поема сп. “Християнка” (което излиза вече 7 години) от ставропигалното монашеско братство “Белият кръст”. Уводната статия е далеч от очакваната прокламация на намеренията и амбициите на новата редакция, като главните ориентири на промяната са името на планираното собствено издание “Възход” и изрично указаните адрес на редакцията (гр. Стара Загора) и ръководител на съюза - митрополит Павел. Във връзка със съдържанието е изказана единствено приемствеността по отношение на темата за жената в църквата и желанието да се постигне баланс между грижата за материалното и духовното: ”Днес грижата за материалното измества духовното”. Така на пръв поглед “Християнка” от 1931 г. напълно се вписва в традицията на “одобренията от Св.Синод”, вестници и списания, съчетаващи проповедта с нравоучителни разкази, популярни богословски беседи и рехави читателски отзиви. За разлика обаче от други органи, рубриката “Съюзен живот” е не просто легитимиращото съществуване на изданието, допълнение от “последна страница”, а съсредоточие на интереса/интересите на автори и читатели и вътрешен център, който изцяло

обсебва религиозния размисъл в първите четири годишнини. Обяснението трябва да се търси най-напред по линия на спецификата на двете основни задачи и цели на организацията - религиозна просвета и благотворителност или “добротворство”. Реализирането на първите предполага изнасяне на сказки и беседи, провеждане на курсове, поддържане на неделни училища и др. Вторите могат да бъдат илюстрирани най-добре с програмата, приета от Петия годишен събор (1932) на православните братства. Тя включва седем важни точки: а) домашни спестовни касички, в които да се събират средства отделно от членския внос и да се предоставят на председателя на братството за разпределение сред нуждаещите се; б) постоянни комисии, които да издирват в района на храма: бедните, сираците, вдовиците, безработните, нуждаещите се...; в) посещение в празнични дни на болници, приюти, затвори в района на братството; г) грижи за лекуване (осигуряване на лекарства) и при смърт на крайно бедни; д) възпиталище, в което майки работнички да оставят през деня децата си; е) трапезарии за бедни; ж) задължение на празниците всеки член да облича по едно бедно дете, брат, сестра; з) работа за възвръщане на падналите в религиозна заблуда или порочен живот. Тук трябва да бъдат “добавени” и трапезариите, приютите, сиропиталищата и старопиталищата, които не са препоръчани поради факта, че се разглеждат като част от постигнатото “досега” и като пряко доказателство за полезността и жизнеспособността на съюза и подчинените му формирования.¹ Определението “програма за практическа работа” и пояснението “в района на братството” ясно поставят акцента върху активността “навън” - от пределно видимата религиозна общност на храма към голямата, необозрима общност на “страдащите”, от личната вяра към колективното, реално ангажиране с нуждите на “другия”. Именно тази локалност на грижата, както и по-внимателното вглеждане в непрекъснатата нарастващата група на нуждаещите се и осмислянето на една нова форма на църковност (различна от мистичното участие в тайнствата или механичното изпълнение на обичая) се артикулират с особена настойчивост от авторите на “Християнка”. Списанието представлява истински паноптикум на социално онеправданите. В почти всеки брой присъстват картини на “множеството” на “жадуващите помощ”: “Как да се помогне на общата маса бедни, болни хора, безприютни, вкочанявали от студ, с дрипи на гърба, със струпеи... Колко деца, колко бедни и инвалиди се скитат немили-недраги. Колко въздишки и сълзи!”²

Наред с тези фрески на страданието в света на материалното особено настойчиво се “споделят” впечатленията от успешната дейност на братствата към столичните и селските храмове (в София, Стара Загора, Пловдив, Русе, Бургас, Варна, Чирпан, Кюстендил, с. Странско, с. Енина и др.). Интересното в случая е, че голяма част от текстовете не просто дават информация за дадено начинание (което е типично за съюзните издания), а се опитват да подчертаят уникалността на случващото се, изследвайки и откривайки основанията на “доб-

ротворческото” съзнание и живот. Издържани в сантиментално-поучителен тон, те педантично изброяват жестовете и даровете, стремейки се към максимална видимост, която да изяви неоспоримата ценност на “делото на милосърдието” и да “приземи” християнските етични норми. Достатъчен е само един пример - описанието на “един ден на бедните” в “Из дейността на братство “Св.Преображение Господне”³. Специални комисии са проучили положението на обръщащите се за помощ семейства и са разгласили, че ще се проведе “трудов ден”, на който участниците ще шият и плетат “дрешки” от специално предоставени за целта бархет, прежда и т.н. Как протича първото от определените за всеки петък от 3 до 5 събирания за “работа в името Господне”? Най-напред митрополит Стефан произнася тържествено слово, следва духов концерт и накрая същинската част - “тракането и свистенето на иглите”. Цари всеобщ ентузиазъм и опиянение от благородната инициатива: “Г-жа Ковачева - оперна певица, пя на събралите се!”. В резултат от редовното изпълнение на петъчното задължение се събират 100 вълнени пуловера и рокли, 50 сатенени престилки, повече от 200 метра разкроен бархет, 50 чифта обуца и донесени от богати състрадателни дами шушони, палта, чорапи, ръкавици.

Подобни сюжети, които наистина са любими на редакторите на списанието, показват опита да се съвмести светското и духовното битие на вярващия. Цитираният разказ започва с “църквата е организъм”. Съборността е среща на даващи и приемащи, религиозността е човечност. В друга група текстове, които са своеобразни манифести на братственото движение, тази линия на интерпретация е изведена още по-ясно. В тях непрекъснато се набляга на благотворителността като свидетелство на истинската вяра (черпеца вдъхновение от общините на апостолските времена), като истинското, дейно християнство, което е най-висшата изява на църквата в “обществото”. Тя е едновременно “безспорно необходима на обществото” и извършване на “делото Божие”.⁴ Тя е водена от примера на благочестивите - градът на Св. Йоан Кронщадски, в който има 16 благотворителни заведения и в който живеят приблизително 700 души, но е и проявление на “една по-системна социална дейност”.⁵ “Добротворството” е социалното битие на християнската чувствителност към човешката болка: “В делото на християнско милосърдие и благост около нас виждаме море от човешки страдания и горест... Спорът на Бога с дявола се води само на социално-политическа територия, за да се спаси давещият се брат”.⁶ С трансформирането на “Християнка” в орган на Съюза на братствата БПЦ получава трибуна за “огласяване” на своя принос към общественото подпомагане. Списанието задава и е зададено в точно определена дискурсивна среда, в която се “утаяват” както представите и нагласите, така и идеологиите и платформите, свързани със социалната роля на религиозната институция. Във въцърковеното публично пространство от началото на 30-те започват да се дебатира възможностите за и реалностите на религиозната благотворителност. В окръжно послание на До-

ростолския и Червенски митрополит Михаил от 1932 г. се призовава да се сложи край на пасивността на енорийските свещеници, “да се реагира живо на всички материални нужди и ефикасно да се церят всички болки на днешното време: да се облекат голи, да се нахранят гладни, да се приютят бездомни - старци, недъгави, бедняци, деца без майчина и бащина закрила”. В “Пастирско дело” зачесват отзивите за работата на братствата, като естествено интересът е изместен към свещеника като основател, деятел и ръководител. Едновременно с това се коментират акциите и решенията на Съюза за закрила на детето. Дори в такива, ориентирани главно към чисто богословска проблематика, издания като “Духовна култура” се появяват статии с заглавия като “Изучаване на нравствено недъгавата младеж и социални инициативи за нейното закриляне и подпомагане”, с които де факто се разширява кръгът на “нуждаещите се”, попадащи в обсега на погледа на българското “дейно християнство”. Идейната позиция на църквата по отношение на “социалния въпрос” вече се разглежда не само като реакция и противопоставяне на “безбожния социализъм” (една от най-устойчивите теми на “православната преса”, за която могат да се дадат огромно количество примери), но и като “снизхождане” към “материално онеправданите”.

Така описаната дискурсивна среда не се произвежда ex-nihilo. Тя има своя макро- и микрокултурен исторически контекст. Най-напред наследството на Първата световна война - кризата, обедняването и въобще притокът на “пострадалите” - нахлуването на вдовиците, сираците, инвалидите в полезрението на “обществеността”. На второ място, разрастването на братственото движение (повсеместното откриване и благоустрояване на благотворителни заведения), утвърждаването на съюзната “формула” (Първият годишен събор, който отразява “Християнка” през 1932 г., е всъщност петият поред на съюза) и накрая успоредното публично признание на/към такива организации като Червения кръст и Съюза за закрила на детето, които дават пример за промислена социална грижа.

Но списание “Християнка” е не само ценно историческо свидетелство за развитието на българското обществено подпомагане (със съобщенията и репортажите си за поддръжката на приюти, трапезарии, детски градини или за посещения на затвори, болници, с прегледите на дейността на годишните събори и с богатия снимков материал, запознаващ “отблизо” читателя със събитията и героите), то е илюстрация и на особената динамика на “въцърковяването” на благотворителността на българска почва и от/в името на православието. От 1935 г. то започва да излиза в “нов вид с цветни илюстрации”, като до края на десетилетието корекции претърпяват и съдържанието, и организацията на материалите. От впечатляващия корпус от текстове, отразяващи работата на отделни братства, остават само снимките, които “съжителстват” с картини на Вазнецов, Крамский (и други представители на руската религиозна живопис от сребърния век). Емоционалните възхвали на “добротворството” и “братолюбив-

ето” са заменени от статии, посветени на вътрешната мисия на църквата и движението за практическо християнство⁷ (бел. че е имало опити и в предните годишнини). Откъде идва промяната? Ако по отношение на оформлението отговорът е прост - привличането за художествен редактор на проф. Баджов, то обяснението на новата идейна рамка е много по-сложно. Така например изниква въпросът: случайно съвпадение ли е, че през 1934 г. се приема Законът за общественото подпомагане, с който се налага държавен контрол върху всички социални инициативи? Интересите на братствата са пряко засегнати. На първо място, с поставянето им в подчинено положение и зависимост спрямо общините и околийските клонове на “Обществена подкрепа” (новата държавна организация за социално подпомагане) и, на второ място, с член 26, който изрично забранява “общонародното събиране на помощи”(освен в определени случаи като Деня на детето). Още в първите години след обнародването на закона църковните кръгове започват да изработват нова идеология на благотворителността. През 1936 г. на 9-ия събор на братствата в Кюстендил се коментира разпадането на постигнатата стройна система на помощ за нуждаещите се - трудностите при събирането на членския внос за “Обществена подкрепа” и пречките, които създава член 26, доколкото вече не може да се разчита на спонтанни и масови прояви на щедрост. Основният патос е раздробяването на средствата. През 1937 година в два последователни броя на “Църковен вестник” митрополит Кирил коментира новосъздалата се ситуация като застрашаваща авторитета на църквата. Две години по-късно в “Църковен вестник” вече се изказват съмнения доколко справедливо е решен въпросът със “сложеното гражданско начало на обществена благотворителност”⁸. Но може би в най-синтезиран и съдържателен вид позицията на БПЦ се представя отново от митрополит Кирил в “Творци на общественото подпомагане”⁹, който изрично подчертава приемствеността на новия си текст с тези от 1937. Статията събира в едно различните интерпретативни полета, в които се проектира социалната роля и дело на църквата. Първият от тях е свързан с опита да се намери място за религиозното “добротворство” в националната митология. Митрополит Кирил подчертава, че то води началото си отпреди Освобождението, но че едва след Освобождението се разраства и придобива организирани размери, защото вече са налице моралните и материалните ресурси, които дотогава са били хвърлени в борбата за национално освобождение. Вторият е актуалният момент, характеризиращ се с “противодействие на един социален процес на обедняване”. Третият е вече добре познатата тема (от първите годишнини на “Християнка”) за дълбоката етическа основа на дейната любов към ближния - “едно по-близко отношение на човечност и братолюбие”. И накрая - прословутият закон. Според Кирил той има много положителни страни - осигурява системност и ефикасност на грижата за бедните, но отнема на църквата едно естествено присъщо й “поприще”, осигуряващо й обществено внимание и висока морална оценка: “Държавата не

трябва да е единственият проводник на целия народ... не трябва да се изземва българското дело от грижата и сърцето на обществото”.

Текстът на митрополит Кирил е важен с това, че се осъзнава и признава конкуренцията между църква и държава в сферата на благотворителността. В същото време той предлага защита на социалната роля и натрупания символен капитал. Две са основните “охранителни” дискурсивни техники - апелирането към сътрудничество с държавата - съгласуване на труда на братствата и общините и представянето на помощта в и от името на църквата като идеален модел, пример и гаранция за постигането на хармонична общност/общество: “То (разб. делото на църквата) е полезно не само в материален смисъл, но и възпитава, защото повдига нравственото ниво на обществото и утвърждава чувството за взаимопомощ, стяга социалните и народните връзки”.

Като акт на “защитата” може да се разглежда програмата на БПЦ от 1940 г. за подобряване общото състояние на БПЦ, изработена по конкретен повод - деловата среща на Врачанския митрополит Паисий с директора на Дирекцията за гражданска мобилизация при Министерство на войната генерал Сава Бакърджиев. В нея, на трето място след въпроса за въвеждането на вероучението като основен предмет и нуждата от промени в организацията на детските и ученическите православни дружества, се поставя проблемът за дейността на християнските братства, като се препоръчва те да изграждат цели комплекси от заведения (сиропиталище, старопиталище, детски дом, нощен подслон и др.) и да привлекат към себе си учители и интелигенция. В същата точка специално внимание се обръща на грижата за работниците, която трябва да бъде устроена на същия принцип - трапезарии, летовища и т.н. Но докато апелът за конкурентно сътрудничество с държавата намира конкретно приложение и “продължение”, то обосноваването на социалната природа на църквата изисква специална “херменевтика”, която да произведе едновременно богословски подплатена и актуално звучаща - печелеща привърженици в и извън църквата, идейна рамка на благотворителността. Решението е намерено с популяризирането и “побългаряването” на германската “диакония” и движението за практическо християнство. В периода от 1935 година до края на десетилетието излизат множество текстове, посветени на германския и европейския опит в общественото подпомагане - книгата и статиите за “вътрешната църковна мисия” на Христо Димитров, статиите на Георги Шавелски, Георги Пашев, Борис п. Стоименов (редакторът на “Християнка”), подписания с инициалите Д. В. в “Християнка”, в “Църковен вестник”, в “Духовна култура”, в “Пастирско дело”. Те всички си приличат - в прегледа на историята на движението, в акцентиранието върху трите задачи – мисионерско-педагогическа (свързана с проповедта на евангелското слово), диаконична или благотворителна (покриването на материалните и моралните нужди на “онеправданите”), социално-народна (работа със социални съю-

зи), и в извода, че съществува българска вътрешна мисия, възплътена в добротворческите усилия на братствата, но че тя трябва непрекъснато да усвоява нови пространства на обществено страдание: “Наш дълг е да разширяваме и засилваме вътрешната мисия”. Чуждият призив за “осъществяване на християнско и цялостно възраждане на безбожния народ” е интерпретиран като “издигане авторитета на българската православна църква”.¹⁰

“Радушният прием” на практическото християнство и използването му като аргумент в спора за и против социалната активност на БПЦ намират потвърждение в многозначителния възглас “Да ловим човеци”, който звучи от страниците на повечето синодални издания през 30-те. Църквата се представя не като мистична общност на вярващите, която охристовява посредством тайнствата и приобщава чрез проповедта, а като институция, която “приютивява” всички обществени слоеве в акта на любов и милосърдие: “Целта на църквата е да осветява грешното човечество, нравствено да усъвършенства и възсединява с Бога... За своите 60 години БПЦ е образец на висока пастирска дейност със своята грижа за слабите и незакрепналите...”¹¹ (В края на десетилетието се изнасят още по-радикални платформи и определения. Най-впечатляващ пример в това отношение е книгата на йеромонах Наум “Църквата и социалният въпрос”. След като отправя критика към социалистическото учение, подробно се спира на различните форми на социална помощ, които съответстват не само на нараналите нужди на обществото, но и на християнските предписания за “грижа за по-малките братя и сестри” - от трапезариите и летните работнически станове до грижата за глухонемите и слепите и за домашните прислужнички, той завършва с твърдото убеждение, че единственият смисъл на съществуване на църквата е социалната дейност: Църквата е Христова. Христос се е жертвувал за бедните. Църквата ще воюва със социалните злини дотогава, докато следствие на социалните противоречия гинат безвъзвратно цели поколения, гинат наши братя и сестри”.¹²

Книгата на йеромонах Наум затваря кръга на рефлексия върху “съвременните задачи” на БПЦ. Тя е доказателство, че вече е изработена ефективна стратегия за противодействие както на социализма, така и на държавното опекуство в сферата на общественото подпомагане. Промяната в концепцията на “Християнка” не е случайна. Всъщност тя е своеобразна рекламна стратегия на новото лице на българското православие, което предлага една модерна и достъпна (богословска) автовизия. Ако в началото на 30-те списанието е единственият силен глас на “откровението” на благотворителността, то в края на десетилетието то просто “участва” в общата мобилизация на “пастири” и миряни в отстояването на социалния облик на църквата.

Бележки:

¹ Виж по-подробно “Програма на V събор на православните братства – за практическа работа”, В: сп. Християнка, 1932, кн. 9.

² Пак там, 1931, кн. 4.

³ Пак там, 1933-1934, кн. 6.

⁴ Пак там, “Православните християнски братства”, 1931, кн. 4.

⁵ Пак там, “Начини и поводи за благотворителност”, 1933, кн. 10.

⁶ Пак там, “Християнските движения у нас и в чужбина”, 1935, кн. 1.

⁷ Става въпрос за движение от първата половина на 19. век, възникнало и развило се в Германия, което акцентира върху социалната роля и дейност на църквата и призовава към активно и съгласувано участие на духовни лица и миряни в “грижата за редовните нужди на християните”. Най-известни негови представители са Йохан Вихнер, Йохан Фалк, Шефер и Варнек, които популяризират такива богословски определения като “диакония” – църковна благотворителност, и проповед и “вътрешна мисия” – “обръщане на езичници в наша собствена среда”. Трябва да се отбележи, че опити за представяне на движението могат да се регистрират и в предишни годишници, но те не демонстрират едно задълбочено и рефлексивно отношение към немския пример.

⁸ Виж Видинский митрополит Неофит, “Благовестие и добротворство”, В: “Църковен вестник”, 8 септември 1939, бр. 32-33.

⁹ “Църковен вестник”, 24 февруари 1939, бр. 9.

¹⁰ Виж прот. Георги Шавелски, “Деятелното християнство”. В: “Църковен вестник”, 26 юли 1940, бр. 31.

¹¹ Траянополски епископ Антим, “Мисия и задача на Църквата”. В: “Духовна култура”, 1936, кн. 73.

¹² Йеромонах Наум, “Църквата и социалния въпрос”, С., 1941, стр. 112.

Библиография:

Георги Димитров, “*Вътрешна църковна мисия*”, С., 1934.

Йеромонах Наум, “*Църквата и социалният въпрос*”, С., 1941.

Периодични издания:

Пастирско дело

Духовна култура

Християнка

Църковен вестник

**THE SOCIAL ROLE OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH
(THE MAGAZINE *XRISTIANKA* AND THE DISCURSIVE ENVIRONMENT OF THE RELIGIOUS REFLECTION ON THE CHARITY)**

Galina Goncharova

The present text is an attempt to capture certain attitudes and ideas, concerning the religious charity in Bulgaria from the 30s of the 20th century. The analysis bases on the contents of the magazine *Xristianka* (organ of the Union of the Orthodox Confraternities in Bulgaria) during its first nine years. Various “translations” and “projects” of the social care are fixed – the figures of “the near”, “the needy”, “the suffering” showing the hesitation between “the conditions of today” and the loyalty to the ecclesiastical tradition, between the public fashion and the ethically reflected engagement of the church in the social sphere. The magazine is seen not only as one of the significant documents for the development of the Bulgarian social assistance, but also as a space of intersection of various debating and interpretative fields, presenting the main platforms of different circles – of the ecclesiastics, of the theologians, of the laity, etc. Hence, it is taken as a starting point for a review of the religious press from the 30s to trace the background of the widespread notion of the charity as a “naturally inherent field in the church”. The problem of the “rivalry” between the church and the state is outlined. Two main “protective” discursive techniques are distinguished – the appeal for collaboration with the state and the Bulgarianizing of the German “diaconia” (central for the ideology of “practical Christianity”). The conclusion is that the social role of the church is subordinated only to the “acts of mercy”, expected from the society and answering the “needs of time”.